

*Magnéta. Mit vonz magához a Jókai-mágnes?**

*Strausz János barátomnak!
Könnyű neked följutni az égbe, mert
birtokodban van a szükséges skála.
Budapest 1894. okt. 11.¹*

*El kellett hinnünk; - mert láttuk.
Jókai Mór: Magnéta²*

Jókai *Magnéta* című kisregénye a Pesti Hirlap tárcarovatában jelent meg 1894. október 14. és november 17. között, 30 folytatásban, többnyire az első oldalon. Kivételek a vasárnapi számok, amikor a lap mindig az előző hét politikai eseményeinek versekbe szedett, erősen ironikus összefoglalóját hozta Koboz [Kozma Andor] tollából. Ilyenkor Jókai a második oldalra szorult. A további ritka kivételek közé tartozik az október 23-i, (keddi) szám, amikor maga Jókai került elébe Jókainak. *A mi királynénk* című, elsőoldalas tárcacikk szerzőjeként ő tudósított ugyanis arról az eseményről, amikor Erzsébet királynénak bemutatták „legifjabb leánynemzedékét a magyar főuri világnak”, közben azonban párbeszédbe elegyedett Jókaiával is. Előbb ötvenéves írói jubileumának lefolyásáról kérdezgette, majd – ha hinni lehet az írónak – a következő párbeszéd zajlott le köztük:

- *Dolgozik ön még most is újabb műveken?*
- *Koromban már csak a munka az egyedüli életöröm.*
- *De már régen nem jelent meg öntől semmi. Min dolgozik most?*
- *Egy regényen, amely Bécsben játszódik.*

* A tanulmány eredeti változatának megjelenési helye: Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.) Jókai & Jókai: Tanulmányok. Budapest: L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2013. 235–246.

¹ „A Neues Wiener Journal Strausz János jubileumára a világ összes nevesebb íróitól emléksorokat kért. Jókai Mór, akinek Cigánybáró című regényéből készült a jubiláns hasonló nevű operettjének szövegkönyve, a következő sorokat küldötte be:” Pesti Hirlap, 1894. október 19, 10.

² Általam használt kiadása: Jókai Mór: *Magnéta és más elbeszélések*, S.a.r. Majtényi Zoltán, Budapest, 2005, 8.

- *Ah, Bécsben nagyon ismerik az ön műveit, még pedig eredetiben. A magyar nyelv ismerete ott is nagyon terjed. Ami igen örvendetes. S mi a címe a regényének?*
- „Magnéta.” *Egy, közelmúltban hírhedett nevű bűvésznő.*
- *Hol lehet azt megkapni?*
- *Még csak hírlapban közöltetik, de intézkedni fogok, hogy azonnal nyomda alá adják könyvalakban s akkor, ha fölséged kegyes lesz elfogadni, megküldöm azt avant la lettre.*

A királynőről szóló tárcacikk után közvetlenül, a második oldalon aztán a *Magnéta* soron következő, nyolcadik részlete kapott helyet, ékes bizonyítékként annak, hogy Jókai szavának hitelt lehet adni. A két cikk közös olvasója pedig most már azt is megtudta, és miért ne hitte volna el, hiszen Jókai csak nem hazudik a királynénak, hogy a történet a császárvárosban játszódik, amire a regény korábbi folytatásaiban még csak utalás sem történt, valamint azt is, hogy hősnője valós alak, a közelmúltban valóban élt híres bűvész.

A kései irodalomtörténész-olvasó szája – ha szintén hisz Jókainak – e ponton elégedett mosolyra húzódik. Arra gondol, hogy csak bele kell lapoznia a korábbi évek sajtójába, s tömérdek, Magnétáról szóló hírre fog bukkanni. Ám ha valóban keresgélni kezd, akkor szája pár nap után lefelé görbül: a fényes színházban, előkelő közönség előtt könnyedén a Hold felé emelkedő tündéralak produkciójának nyomát sem találja. Egyetlen aprócska adatra lel csak a Pesti Hirlap 1890. szeptember 29-i számának hetedik oldalán, ahol az Első Budapesti Nyári Orfeum hirdeti műsorát, melynek harmadik száma a „Legujabb illuzio: Magneta Neptuna”. Neki azonban – nevéből ítélve – nem annyira a levegőéghöz, mint inkább a vízhez lehet köze. Produkcióját megidézi Molnár György *Vörös vurstli* című, 1991-es filmje³ is; ott Magneta Neptuna egy hatalmas akváriumban lebeg.

Az irodalomtörténész persze ma már a könyvtárba is lappal jár, dacosan összeszorítja hát a száját és félretolja a Magyar Hirlap (meg a Pesti Napló, meg a Fővárosi Lapok, meg a többi újság) elsárgult és erősen töredező, évnegyedekbe kötött hatalmas fóliánsait. Szörfözni kezd az interneten és pár pillanat múlva megint nyerő pozícióban érzi magát. Az Arcanum adatbázisában ugyanis a Vasárnapi Újság digitalizált változata mindjárt

³ <http://kereso.nava.hu/document/show/id/185936/highlight?description=v%C3%B6r%C3%B6s+vurstli&subjects=v%C3%B6r%C3%B6s+vurstli&participants=v%C3%B6r%C3%B6s+vurstli&imagegallery=v%C3%B6r%C3%B6s+vurstli&tv-guideinfo=v%C3%B6r%C3%B6s+vurstli> (Utolsó letöltés: 2012-11-30)

találatot jelez a Magneta keresési kifejezésre. Ám a *Fedéljáró* „Magneta” című írásból⁴ gyorsan kiderül, hogy ez a Magneta sem repül a Hold felé, noha a levegőhöz már kétségtelenül köze van, hiszen az amerikai nagyvárosok legújabb szenzációs cirkuszi produkciójaként pneumatikus korongok segítségével járkal egy, a plafonhoz rögzített fényes és sima deszkalapon fejjel lefelé. A mutatvány egyébként – s ezt éppen Jókaitól tudjuk – eljutott a pesti vurstliba, a népligetbe is, melyről a következő leírást adta *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* című vállalkozás Budapest-kötetében:

Egy egész házcsoport ez, mely tarka-barka építészeti quodlibetben rend nélkül foglal tért a fák alatt; kisebb-nagyobb színházak, melyekben marionettek játszanak és igazi emberek. Kísértetek színháza, rémjelenetekkel és bűvészi csodákkal; nem hiányzik közülök az obligát Paprika Jancsi bódéja sem. Amott élőképeket mutogat egy szép barna hölgy, akinél csak az a fölösleges természet ajándéka, hogy nagy bajusza és kerek szakálla van; erős versenyt támaszt ellenében a kígyós leány, ki boa constrictorokat csavargat a dereka körül és alligátorok torkába dugja a fejét; de mindkettőn túl tesz a Magneta kisasszony, ki a szín közepéből jön elő, fejjel lefelé fordulva s függ a levegőben saját láthatatlan mágnesébe kapaszkodva.⁵

A Vasárnapi Újság képet is közöl a fedéljáró Magnetáról, ahol persze nem a vurstli körülményei között, hanem előkelő, páholyos nagyszínházban mutatja be produkcióját – akárcsak Jókai Hold felé emelkedő Magnétája.

Jó nyomon járnánk mégis?

Tovább keresgélve a világhálón⁶ fény derül még néhány érdekes dologra.

⁴ Vasárnapi Újság, 1890. 42. sz. 687.

⁵ Teljes szövege elérhető a Budapesti Negyed 57 (2007/3), *Jókai Budapestje* című tematikus számában, 25–32. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00041/jokai1.html> (Utolsó letöltés: 2012-11-21)

⁶ A következő bekezdésben olvashatók összeállításánál leginkább a következő forrásokra támaszkodtam: <http://www.illusionwiki.com/Astarte#column-one#column-one> (Utolsó letöltés: 2012-11-21); http://geniimagazine.com/magicpedia/Milton_Chase (Utolsó letöltés: 2012-11-21); http://geniimagazine.com/magicpedia/Will_B._Wood#cite_note-1 (Utolsó letöltés: 2012-11-21); <http://www.themagicdetective.com/2012/08/maid-of-moon-illusion.html> (Utolsó letöltés: 2012-11-21); Jim Steinmeyer: *The Glorious Deception. The Double Life of William Robinson, aka Chung Ling Soo, The „Marvelous Chinese Conjurer”*, New York, 2005.: http://books.google.hu/books?id=bx5Tk-67HVQC&pg=PA109&lpg=PA109&dq=Keyes+Robinson+Astarte&source=bl&ots=NSDWfNYBn2&sig=rb0KGVa8_aSy0dgkQ-Zy9eTPbdWE&hl=hu&sa=X&ei=fsJ-T-KGDfLR4QTDuoTUBw&sqi=2&ved=0CB8Q6AE-wAA#v=onepage&q=Keyes%20Robinson%20Astarte&f=false (Utolsó letöltés: 2012-11-21)

Előkerül például egy *Astarte* névre keresztelt optikai illúzió, melyet William Robinson hozott létre 1889-ben: a produkció során egy hölgy a levegőbe emelkedett és ott piruettezett. Az előadáshoz felhasznált technikai apparátus Milton Chase és B. B. Keyes találmánya volt; a kor leghíresebb bűvészeinek eszközei egyébként rendre Chase műhelyében készültek. Aztán előkerül egy Will B. Wood nevű illuzionista és hasbeszélő, aki társulatával annakidején végigtornázta egész Dél-Amerikát és Európát. Ő *Edna, the Human Orchid* címmel (és Keyes ötlete nyomán) hozta létre és szabadalmaztatta mutatványát, melyben egy nő ég és föld között lebegett, forgott és a feje tetejére fordult a levegőben. Produkcióját úgy hirdette, mint az egyetlen, amelyben emberi lény sétál a puszta, nyílt térben – üveg, drót és kötél felhasználása nélkül. A mutatványt Wood halála után egy német orvos Párizsban született fia, a leginkább a francia fővárosban működő, de a világ minden táján rendszeresen felbukkanó Alexander Herrmann vitte tovább *The Maid of the Moon*, illetve *Florine, the child of the air* címmel.

Produkciójának fennmaradt a plakátja, melynek fényképére több helyen ráakadhat a világhálón bárki, másolatát akár eredeti méretben, akár képeslap-formátumban, sőt akár iPad háttérképként vagy hűtőszekrény-mágnesként, esetleg bögrére vagy trikóra nyomtatva néhány dollárért meg is vásárolhatja.⁷ Vegyük szemügyre azonban a képet bármelyik variációjában, rajta mindig jól látható a Jókai által leírt előadás központi eleme, a fénylő, mogorónyi gyémántra emlékeztető csillag, mely „csak úgy szórta maga körül a szivárványsugarakat”⁸, s amely Magnétát – mint ezt a kísérő verszet a nézők tudomására hozza – a feje fölött elhelyezkedve emeli felfelé az égbe.⁹ Látható a képen a Hold is, ugyanakkor a ruházat más, a lebegő hosszú haj másként viselkedik, mint a regényben – Jókai leírása tehát aligha e produkció nyomán készülhetett...

Alexander Herrmann 1903-ban poszthumusz megjelent *Book of Magic* című könyvében¹⁰ egyébként számos bűvésztűkk leírását adja, azonban sem a Hold szolgálóleánya, sem a levegő gyermeke nem szerepel benne. Aligha

⁷ Például: http://www.zazzle.com/herrmann_maid_of_the_moon_vintage_magician_act_card-137870473502573535 (Utolsó letöltés: 2012-11-21); <http://www.imagekind.com/Herrmanns-Illusion--Maid-of-the-Moon-art?IMID=8c706b63-be0b-4252-ae57-967ce709cbdc> (Utolsó letöltés: 2012-11-21)

⁸ Jókai: i.m., 6.

⁹ Uo., 8.

¹⁰ http://www.fourmilab.ch/etexts/www/herrmann/book_of_magic/bom.html#143 (Utolsó letöltés: 2012-11-21)

kétséges azonban, hogy a lebegés illúziójának felkeltésére tükröket használt; legalábbis erre utal a *Human Head Floating in the Air* című trükk fortélyának feloldása. Magnéta viszont Jókai regényében a maga produkciójának minden részletet elmeséli Fedornak:

„A bűvészet gépezete áll négy óriás tükör-üveglapból, amik közül kettő egymás fölött jár szabadon, horizontálisan, gép által mozgatva; a harmadik, mely tükörré van amalgámozva, szögletbe hajlítva áll fölötte; a negyedik a színpad hátterét képezi. [...] Az alsó üveglap adja ki az északfényt, a hajnalvilágot, a csillagos eget, az elvonuló felhőket. A felső üveglap egyik végén a földteke, másik végén a holdgömb [...] E kettő között fekszem én [...] horizontális helyzetben vagyok. A haránt dülő tükör aztán az alsó üvegen át megvilágított alakomat a színpad tükörlapjára vetve, ott függélyes állásban tűnik fel az alakom. [...] A lábammal ellököm magamtól ma földtekét [...] azzal aláam csúszik a tükörlap. A színpadon úgy tetszik, hogy repülök felfelé. A hajamba van tűzve egy csillag. Egy remek gyémántutánzat, melyre villanysugárt irányoznak fölülről.”

És így tovább, egészen a Földre való visszatérésig.¹¹ Azt a rejtvényt, hogy a trükk leírására Jókai hol találhatott rá, egyelőre nem sikerült teljes bizonyossággal megfejtennem. Az ötletet magát vehette akár Jules Verne *Le chateau des Carpathes* című regényéből is, mely franciául 1892-ben, magyarul *Várkastély a Kárpátokban* címmel 1893-ben jelent meg a Franklin Társulatnál, Huszár Imre fordításában – miközben aligha kétséges, hogy Verne is kora bűvész-produkcióinak ismeretében dolgozott... Azt az optikai illúziót mindenesetre, melynek köszönhetően a halott Stella élethű alakban jelenhetett meg Teleki gróf előtt a vár fokán, majd az őrtorony felső emeletének tágas termében, szintén tükrökkel érte el Orfanik, a lángelméjű, de meg nem értett és emiatt világgyűlölő feltaláló.

Verne regényével egyébként Jókai munkája további egyezéseket is mutat.

Magnéta produkcióját „remek szerkezetű” fonografon rögzített misztikus zene kíséri, Vernénél pedig az „akkoriban már bámulatosan tökéletes” fonografon rögzíti Orfanik, a páholy mélyén rejtőzködve, Stella énekét. Az Alexander Graham Bell által szabadalmaztatott találmányt, a telefont pedig lehallgató készülékként használják mindkét regényben. A készülék mikrofonját és hangszóróját Jókainál a színház éttermének egyik szeparéjában, Vernénél a falusi kocsmában rejtik el, a vonal pedig Magnéta szobájába, illetve a várkastélyba vezet. S a telefon, mind a szeparéban, mind a kocsmában ülők nagy döbbenetére meg is szólal: Jókainál az egymással titkos tárgyalást folytató Prokopin

¹¹ Jókai: i.m., 79.–82.

úr és Iván herceg fölött Magnéta gúnyos kacagása hallatszik, míg Vernénél a kastélyt felderíteni készülő erdészt óvja egy titokzatos hang: „Deck Miklós, ne menj holnap a várba!... Ne menj oda... mert szerencsétlenség ér!”¹²

Ami viszont a Borodinszky-fivérek produkcióját illeti a levágott fejjel, az már a középkori szemfényvesztők egyik legkedveltebb mutatványa volt¹³; leírása szerepel Herrmann könyvében is (*How to Cut a Man's Head Off, and Put It into a Platter, a Yard from His Body*).

Magnéta előadásához, mint ez az előbb idézett leírásból is kiderül, külön speciálisan kiképezett, háromszintes színházépületre volt szükség, melyet ráadásul a legelőkelőbb közönség számára, fényűzően alakítottak ki.

„[...] saját önkezelésű villanyvilágítást vezetnek be. (Azon időkbekben még egészen új intézmény; Bécsben a villanyossági kiállítás éve előtt.) A szöglet-parteren a legpompásabban fölszerelt étkezőtermet nyitnak, díszítve freskókkal, stukkókkal és kariatidákkal, s ellátva a szokatlan fényű villanyvilágítással.”¹⁴

Ez a leírás erősen emlékeztet a kor nem sokkal korábban megnyitott orfeumaira, a bécsi Ronacher-varietésszínházra és a pesti Somossy-mulatóra. Mindkettőt a Fellner & Helmer építésziroda tervezte, mindkettőhöz tartozott kávéház és télikert, és mindkettőt elektromos világítással szerelték fel.¹⁵ Az Etablissement Ronacher 1888-ban, Somossy-féle intézmény 1894 márciusában kezdte meg működését. Ezek, az általuk biztosított fényűző környezet által, mely a külvárosi népség, a baka-cseléd közönség számára nem volt megfizethető, a populáris kultúra produkcióit tették az előkelő polgári közönség számára szalonképpessé, amely a városligeti vurstlit társadalmi állásánál fogva nem látogathatta.¹⁶

¹² Verne, Jules: *Várkastély a Kárpátokban*. Ford. Gellért György, s.a.r. Majtényi Zoltán, Budapest, 2000, 52.

¹³ *Magyar mágia: Töredékek a magyar bűvészet történetéből*. Válogatta, szerkesztette és összeállította Kelle Botond. Budapest, 2000, 11.

¹⁴ Jókai: i.m. 13

¹⁵ Krúdy Gyula: *Ady Endre éjszakái*, s.a.r. Fábri Anna, Budapest, 1989, 56–60.; D. Magyar Imre: *Szellő szárnyán: Az operetről és az Operetről*, Európai Utas, 45 (2001/4): <http://www.europaiutas.hu/20014/index.html> (Utolsó letöltés: 2012. november 30.); Saly Noémi: „Itt élt és halt, mert másképpen nem lehetett”: *Krúdy és a pesti kávéház*, Budapesti Negyed, 34 (2001/4): <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00026/saly.html> (Utolsó letöltés: 2012. november 30.); Theater Ronacher in Wien: <http://de.wikipedia.org/wiki/Ronacher> (Utolsó letöltés: 2012-11-21); Molnár Gál Péter: *A pesti mulatók*, Budapest., 2001, 101–102.

¹⁶ Gyáni Gábor: *Nyilvános tér és használói Budapesten*, Századok, 128. (1994) 6. sz., 1057–1077.; Granasztói Péter: *Tömegszórakozás a Városligetben: A Vurstli*, Budapesti

Az orfeumok világát azonban mindez a komoly sajtó számára, mely presztízsvesztés nélkül nem adhatott helyet a kultúra lappangó kánonjának, nem tette befogadhatóvá. Somossy, mulatója megnyitásakor, tudatosan igyekezett áttörni ezt a gátat. A megnyitó díszelőadások programját a magas kultúra nemzeti elvárásaihoz igyekezett közelíteni, bevételüket pedig – a lapokban megjelent hirdetések szerint – az „erdélyrészi, dunántuli és felsőmagyarországi közművelődési egyesület”, illetve a „magyarországi hirlapírói nyugdíj-egylet és az *Otthon javára*” ajánlotta fel.¹⁷ Egy pillanatra úgy tűnt, hogy célját sikerül is elérnie. A megnyitó előadásokat a Pesti Hirlap a következőképpen harangozta be *Napi hírek* rovatában:

„[...] a főváros ezen előkelő és fényes berendezésű mulatóhelye e hó 17-én, pénteken nyílik meg. A régi dalcsarnoki szellem számos lenövésének és elfajulásának Somossy fényes palotájában örökre letűntnek tekinthető s a tulajdonos ezentúl hazafias szellemben vezeti műintézetét, mit a megnyitó két előadás célja is igazol. A megnyitási ünnepségek csütörtökön d.e. 11 órakor kezdődnek az új helyiségek bemutatásával, pénteken külön előadás lesz a sajtó, a hatóságok és a meghívott közönség jelenlétében, előadás után bankett a téli kertben a sajtó tiszteletére. Szombaton és vasárnap lesz a két megnyitó díszelőadás magyar nyitánynyal és magyar prologgal [...]”¹⁸

A lapnak a megnyitó előadás utáni tudósításából aztán kiderül, hogy a jótékony célokra való hivatkozással megemelt helyárák „csak csekélyszámú, bár igen előkelő közönséget” vonzottak. Ismét hangsúlyozta viszont, hogy az előadás „sokkal diszkrétebb”, mint korábban. Egészében véve pedig annak a véleményének adott hangot, hogy az új mulatóhellyel Budapest valóban világvárosias látványosságot nyert, melynek beosztása a bécsi Ronacher- és a párizsi Eden-színház szerencsés kombinációja, de fényűzés, ízlés és kényelem dolgában mindkettőt felülmúlja.

Egyetlen kifogásolta az volt, hogy az épületet díszítő szobrok és festmények nem magyar művészek munkái, szemben a berendezéssel, melyet magyar iparosok szállítottak, és „ez pompásan megállja helyét a fényes keretben.”¹⁹

A normál helyárákkal együtt a tradicionális orfeumi produkciókhoz fokozatosan visszatérő Etablissement Somossy azonban már csak egyszer jutott be a lapba. Akkor, amikor a Kossuth temetését követő gyásznapon felháborodott

Negyed, 16–17 (1997/2–3.): <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/granaszt.htm>
(Utolsó letöltés: 2012. november 30.)

¹⁷ Pesti Hirlap, 1894. márc. 11. 14.; márc 13. 15., stb.

¹⁸ U.o, március 14, 11.

¹⁹ U.o, 1894 március 18, 11.

tüntetőik zavarták meg az előadást, verték be kövekkel a kávéház nagy ablakait, majd a lovasrendőrök attakja következt, mindkét oldalon számos sebesülten. Erről az eseményről a Pesti Hírlap egész oldalas riportban tudósított,²⁰ de rövidebb terjedelemben beszámolt róla a többi újság is. A következő hetek rendszerorfeumi műsora viszont már csak fizetett hirdetések formájában bukkanhatott fel a napi sajtó hasábjain. Kivétel lehetett volna a tárca-rovat, ahol tradicionálisan helyet kaphatott sok minden, amiről egyébként nem lett volna tanácsos magára valami adó sajtótermékben beszélni. Konkrétan a Somossy-mulatóról ugyan itt sem esett szó, ám a derék polgár a „vonal alatt” időnként mégiscsak olvashatott ezt-azt olyan világokról, sőt – Jókai esetében – egy olyan világ kulisszatitkairól, amelyekbe pillantani amúgy nem lett volna számára sem illendő, sem lehető.

A napi sajtó hasábjain megjelent szépirodalmi szövegek szerzői mindenütt és mindenkor szívesen éltek ilyen voyeur-eszközökkel. Florence Goyet a 19. századi végi tárcanovelláról szóló, nagy anyagot (Maupassant, Csehov, Verga, James és Akutagawa stb.) mozgató könyvében²¹ a hírlapokban közölt novellák (és folytatásos regények) egyik legfontosabb vonását éppen tárgyválasztásuk egzotizmusában látja. Persze többnyire nem abban az értelemben, hogy távoli, egzotikus tájakra vezették volna a befogadót. Sokkal inkább olyan világokba, amelyek ugyan földrajzilag nagyon közel fekszenek, de az odaértett olvasó számára, társadalmi státuszánál fogva, mégis ismeretlenek és megközelíthetetlenek. Maupassant például a párizsiaknak a nagy párizsi lapokban mesélt rusztikus vidéki történeteket.²²

A *Magnéta* világa ebben az értelemben a Pesti Hírlap olvasóinak többsége számára egyszerre volt nagyon közeli és nagyon távoli, egzotikus világ. Vastag fekete vonal alá szorulása pedig egyértelműen megnehezíti Jókai konkrét forrásainak a megnevezését: míg a színházak bemutatóit rendszeresen és részletesen értékelték, addig az orfeumok műsorszámairól hallgattak a korabeli lapok. Jókait ismerve erősen kétlem egyébként, hogy egyetlen forrásról lenne szó; sokkal inkább itt-ott látott és hallott, innen-onnan összeszedett elemek, személyes élmények hozhatták működésbe fantáziáját. Az Üstökös élcei és karikatúrái²³ nyomán arra következtethetünk például, hogy figyelemmel

²⁰ *Tüntetések a Somossy mulató előtt*, uo. 1894. március 23.

²¹ Florence Goyet: *La Nouvelle: 1870–1925*, Paris, 1993.

²² Uo. 94–100.

²³ A Népszínház megnyitó előadása kapcsán: 1875. október 23. 519, 521, 523; A képzelt beteg kapcsán: 1875. december 11. 606, „A népszínház homlokzatáról lebukott a múzsza. »Semmi közöm hozzá!« mondá Molnár s helyére állítá a fejer elefántot.”: 1875.

kísérte Molnár György rendezéseit, aki *A szinpad és titkai* című könyvének egyik fejezetében²⁴ a szinpad illúzió minél tökéletesebb megteremtése mellett érvelt, s ennek érdekében a párizsi színházakban használatos szinpadtechnika²⁵ bevezetését sürgette. Saját nagy sajtóvisszhangot kiváltott rendezéseiben erre kísérletet is tett. A párizsi előadás mintájára állította szinpadra *Az ördög piluláit* 1863-ban, noha a Budai Népszínházban ennek csak nagy erőfeszítéssel lehetett megteremteni a technikai hátterét.²⁶ A bemutatóról Vadnay Károly korabeli kritikája nyomán alkothatunk képet:

„A pilulák valóban csodákat tesznek. Csak akarni kell, s minden megtörténik, emberből pulyka lesz, sziklából lugas, az útmutató fa jobbra balra forgatja karjait s ellövi a fegyvert; az erkély elválík, meg visszatér a házhoz, sat. sat. Ki tudná előszámlálni e tűnő, forgó, növekvő gyertyákat, székeket, asztalokat, a sülylesztők meglepő munkáit, a festett állatok mozgásait, a légberepült vagon, felfordult kórházat, szétszakadt meg összeállított embert...”²⁷

Az 1875-ben megnyitott pesti Népszínház viszont – melynek szinpad technikáját ugyanaz a Galó György műasztalos készítette, aki már a Budai Népszínházban is Molnár mellett dolgozott – eleve alkalmas volt a valóság illúziójának különböző szinpad trükkök általi megteremtésére.²⁸ Egyelőre nem találtam adatot arra, hogy ekkortájt használt-e Molnár a Jókai által leírthoz

december 11. 604, „Ahonnan a múzsa lebukott” címmel gúnyvers: 1875. december 18., 613; a közönségtoborzáson élcelődő, „Elefantazmagorilla” című gúnyrajz és szöveg: 1875. december 25. 629 – vö. M. Császár Edit: *Molnár György, a rendező*. Budapest, 1964, 124–126.

²⁴ *A szinpad, diszletek, világítás* = Molnár György: *A szinpad és titkai*, Budapest, 1876, 41–63.

²⁵ A Párizsban tanulmányozott, látványosságra törekvő boulevard-színházi előadásokról: Molnár György: *Világostól Világosig: Emlékeimből*, II. könyv, Arad, 1881, 366–372.; M. Császár: i.m. 44–51.

²⁶ „A Párisból hozott francia gépész, a szinpad tetejét, alját csaknem újra építette, mert csupán a legszükségesebb és legprimitívabb módon volt a szinpad fölszerelve, nem vala sinorpadja sem, sülyesztője is csak egy [...]” Molnár, *Világostól Világosig...*, i.m., 390.; vö. M. Császár: i.m., 52–54.

²⁷ Az Ország Tükre című lap 1863. december 21-i számából idézi M. Császár: i.m., 55.

²⁸ „A szinpad, a zsinorpad, gépezetek mintaszerűek; Európának nincs az az első rangu szinpada, mely szerkezetére nézve jobb, tökéletesebb volna. Galó György gépész valódi remeket csinált ez óriási szinpad szerkezetével [...]” Molnár: *Világostól Világosig...*, 479; vö. M. Császár: i.m., 79–85. – Galó később az 1890-ben a Városligetben megnyitott Hököm Színház gépész mestere lett, ahol az általa megvalósított szinpad technika szintén látványos előadásokat tett lehetővé; v.ö. Békés István: *Szegény ember gazdag városban: Fejezetek Budapest művelődéstörténetéből 1867–1917 között*, Budapest, 1973, 274.

hasonló tükör-technikát. Korábban, a Budai Népszínházban viszont bizonyosan; erre először emlékiratainak abban a passzusában utal, amelyben egyik 1863-as párizsi színházi élményét kommentálja a következőképpen:

„A Chatelet a háborús darabok és Don Caeser után a szellemalakokat mutogatta »Auróra titkai« című rosz drámában, mely akkor Londonban nagy zajt csinált s aztán az egész világon. Ez érdekes optikai csalódás egyszerű előidézésére Pfeffer londoni fizikus tanárt a vasuton éjjel tett utazása vezette, midőn a kocsiban ülőket s magát is a tetőzetten égő lámpától megvilágítva egész élethűségben a kocsi ablakain át a sötétben visszatükröződni látta. – Ezt szinpadra alkalmazva, roppant pénzt szerzett vele, míg Robin párisi bűvész és fizikus elvesvén a dolgot, sokkal nagyszerűbben és egyszerre több alakkal utána csinálta s tultett a londoni fizikuson, mert azután minden színház Robin előállításai módja szerint vette meg a mutatványt, így a budai népszínház is.»²⁹

Néhány oldallal később pedig részletesebben is beszámol a szellemalakoknak a Budai Népszínházban való megjelenéséről. Július 18-án, nem sokkal Franciaországból való hazatérése után először színészként lépett itt szinpadra III. Richard szerepében, de tíz nappal később már a párizsi látványosságot varázsolta a nézők elé.

„Tetszett a közönségnek, hogy e mutatványokat [...] London és Páris után legelőször is Pesten láthatja. Az óriási két tükör üveg – melyhez hasonló nagyságú egész Pesten sem volt és a melyek a pozsonyi vasút alagutján a lorikra [!] állítva alig fértek át, mikor a népszínház szinpadára beszállították, már akkor bámuló csoportokat vonzott a népszínház környékére. [...] nagy közönség gyűlt az első előadásra, mindenki sietett megnézni a csodaszerű új fizikai mutatványt, melyről a londoni és párisi lapok után a világ minden lapjaiban annyit olvastak.»³⁰

Hasonló előadásokat persze Jókai láthatott külföldön is. Bécs csak egy lépésnyire volt Budapesttől (ahová egyébként Molnár maga vitte el a mutatványt, amikor a pesti közönség ráunt³¹), de azt sem tudni például, hogy mi minden került a szeme elé Itáliában, amikor felesége halála után fogadott lányával hosszabb körutat tett olasz földön. És nem tudni azt sem, mi mindent olvashatott azokban a külföldi lapokban, amelyek nyilván a kezébe kerültek, amikor aktuális tárcájának szövegét vitte a Nemzet, a Pesti Hirlap vagy a Magyar Hirlap szerkesztőségébe.

De vajon milyen regény született mindebből?

²⁹ Molnár: i.m., 384.

³⁰ U.o., 388–389.

³¹ U.o., 390.

Ennek a kérdésnek a megválaszolásában a szakirodalom nem sokat segít. Korabeli (konzervatív) kritikusa, Zoltvány Irén írása³² és a kisregényről néhány évvel ezelőtt érdekes tanulmányt publikáló Fried István³³ között talán csak Szabó Magda esszéjében bukkant fel a *Magnéta*. Szabó Magda alább idézendő sorai egyébként összecsengenek az idős Jókai modern vonásait hangsúlyozó Fried-tanulmányok intenciójával:

„Ebben az inkább meghökkentő, mint megnyerő kisregényben már nem Bálványdék küszködnek a közönség megnyeréséért, hanem a századforduló nemzetközi varietévilágát idézik a lapok, azt a világot, amely később minden nyugatosnak olyan döntő élménye lesz, bohócaival, szemfényvesztőivel, artistáival. *Magnéta* titokzatos függőnyei egy ráncába még Krúdy Gyula is belekapaszkodik majd valahol, akkor is, ha Jókai artistalányának palotája és saját vendéglője van minden jelentős európai és amerikai városban, s az udvarlók az asztalon a családtagok képét őrző album helyett a hölgy adókönyvét találják, amelyből kiviláglik, hogy *Magnéta*, aki harisnyakötőjében koralltört visel, virilista.”³⁴

Fried a kisregény tematikájának újszerűsége mögött modern világ- és személységszemléletet fedez fel. Véleménye szerint a *látszat* elsődlegessé válása mögött „a Schein und Sein szecessziós antinómiái”³⁵ sejlenek fel, látszat és valóság szétválása és szembekerülése pedig Jókai kései regényeinek alaphelyzetét képezi. E megállapítások újszerűségét elismerve és velük lényegében egyetértve vitatkoznék viszont azzal a *Magnéta*-ra vonatkozó konkrét megállapítással, mely szerint Jókainak ez a műve azért lenne a századfordulós modernséghez köthető, mert

„[...] az összművészeti alkotás (*Gesamtkunstwerk*) pervertálódását, annak tömegszórakoztatássá süllyedését demonstrálja. Ez esetben aligha lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a művészeti élvezet helyébe az élvezkedés, az erotikus-perverz képzelgés lép (azaz amit a kor kritikusai annak tartottak), a társalgási lét rafináltabb »műélvezetet« tesz lehetővé, melynek nemigen van szüksége másra, mint látszatra.”³⁶

A regényben megjelenített nézők többségének reakciói ezt az értelmezést teljes mértékben alátámasztják, a szintén jelenlévő, ugyanakkor a kulisszák

³² Zoltvány Irén: *Jókai legújabb regényei* Katholikus Szemle, 9. évf., 4. sz. 1895, 631–641.

³³ Fried István, *Az elfelejtett regény: Magnéta* = F. I.: *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*, Budapest, 2003, 149–166.

³⁴ http://dia.pool.pim.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Kivul_a_koron.xhtml (Utolsó letöltés: 2012. november 30.)

³⁵ Fried: i.m., 151.

³⁶ U.o, 151.

mögé pillantani is képes elbeszélő azonban más álláspontot képvisel. Ha arra figyelünk, amit tőle Magnéta életvezetéséről, a produkciók létrehozását lehetővé tévő, aszkézist követelő kemény munkáról és önmegtartóztatásról megtudunk, akkor egy másféle, nem-tradicionális művészet létrejöttéről beszélhetünk, melynek bölcsőjét ugyan a vásári (karneváli, orfeumi) kultúra ringatta, de amely mögött az igazi művészet tisztaságát megőrző, klasszikus polgári erények, munkával társult őszinte és mély érzelmek sejlenek fel.

Magnéta produkciója a szó szoros értelmében véve *összművészeti alkotás*, melynek Wagnerhez képesti modernségét éppen az adja, hogy egyszerre építkezik a populáris és a magas kultúra elemeiből, azaz a szemfényvesztők és a tradicionális művészet (zene, költészet) világának különböző elemeit szervezi új és organikus egységbe a modern technika segítségével. A „remek szerkezetű” zenegép misztikus zenedarabok motívumainak összekapcsolódását teszi lehetővé, a színpadi masinéria, a laterna magica ködfátyolképeinek a bűvésztükrökkel való társítása szecessziós festők alkotásait idézi és változtatja mozgóképekké. Csípőn keresztülvetett lenge bajadér, fekete, ragyogó, tüzet, égi ihletet és földi vágyat sugárzó szemek, tiszta szépségvonalakból összeálló termet, a maga csodálatos hajlékonyságával,

„[...] *deli mozdulatok természetes változékonyságával. – S a háttér, a hajnalpiros ég, az egész márványfehér tündéralakon valami bűbajos zöld színt ömlesztte el láttatni színellentét kicseréltével, úgy, hogy az inkább léleknek látszott, mint emberi testnek; zöld pára, ember alakú füst a bíboros égen.*”³⁷

A produkciót kísérő és magyarázó költemény pedig „valóságos költői mű volt, hibátlan strófákban, meleg fantáziával írva”, előadója pedig rutinos színész, aki igaz művészettel találja el „a középutat a pátosz és kedélyesség között”.

Az elbeszélő tehát nem annak az átlagnézőnek a pozícióját foglalja el, aki mondjuk Egon Schiele képeit szemlélve a pusztá erotikát érzékeli csupán, hanem a modern művészet minden rezdülésére érzékeny befogodójáét.

Ahhoz, hogy Magnéta produkciója létrejöhessen, a középpontjában álló „figuránsnőnek” olyan erényekkel kell rendelkeznie, testi és szellemi értelemben egyaránt, amellyel a közönséges ember nem rendelkezik. Csáth Géza egy évtizeddel később született *Cirkusmulatság* című írásában a modern világ artisták iránti csodálatát azzal magyarázza majd, hogy a kultúrélet az ember izomrendszerét megfosztotta a komplikált izommozgások végrehajtásának képességétől, ugyanakkor megnövelte csodálatát azon kevesek iránt, akik még mindig képesek mind a 600 különböző izmukat koordináltan mozgatni.

³⁷ Jókai: i.m., 7.

Minél többet veszítünk az ősi képességeinkből, annál csodálatosabbaknak és félelmetesebbeknek fogjuk találni az artistanép nyakficamító mutatványait, annál érthetlenebb, rejtélyesebb lesz e komédiások ruganyos, hajlékony teste.³⁸

Magnéta birtokában van az izommozgatás ősi képességének, derekát hátrafelé hajlítva fejével csaknem képes megérinti felemelt sarkait, azaz képes testéből hátrafelé hajolva karikát képezni. Izmai feletti uralmát megőrizni és művészetének szolgálatába állítani azonban csak a modern élet élvezeteiről való lemondás árán lehet képes: a modern művész nem a modern élet hedonista embere. Egész nap koplal, hogy testét ne terhelje az esti előadás előtt, bort még utána sem iszik, csak egy darab félig sült húst és kenyérhaját vesz magához.

„Másoknak az ágy gyönyörtanya [...] nekem kínzópad; vizes lepedőkbe, pokrócokba burkolva, eleven múmia vagyok. Aztán kibontanak, jeges vízbe dobnak, ledörzsölnek [...] Akkor következnek a testgyakorlatok, kötélen, trapézon, nyújtón, a tagficamításig, s ezt mindennap meg kell tennem, mert ha egy-két nap elmulasztom, másnap minden ízületem fáj s az izmaim nem szolgálnak jól.”³⁹

Életét művészet szolgálatába állítja, bámulatos könnyedsége mögött kemény munka áll, produkcióját tudatos aszkézis emeli a „deszkán ugrádozó szépségeké”⁴⁰ fölé. S ennek köszönhető az is, hogy képes a klasszikus polgári erények gyakorlására: pénzét nem önmagára költi, hanem mások segélyezésére.

A Magnéta által létrehozott *Gesamtkunswerk* tehát nem pervertálja a művészetet, hanem annak egy új, több szinten befogadható, a pervertálódott modern ember számára is élvezhető formáját hozza létre. A produkció részletes leírása a kisregény nyitó fejezetében éppen ezt teszi nyilvánvalóvá. A rákövetkező történet pedig – az én olvasatomban – arra keresi a választ, hogy az orfeum világán belül létrehozott magas művészet életképes lehet-e a modern világ körülményei között.

Jókai válasza egyértelműen negatív.

Magnéta művészetének köszönheti létét, hogy a személyvesztést képes bekapcsolni a magas művészet eszköztárába, de éppen ezért nagyon sérülékeny. Mutatványának titkát az egyszerű bűvészekhez hasonlóan szigorúan kell őriznie, akárcsak a másik világszám birtokosainak, a Borodinszky-fivéreknek. Tudják: ha lelepleződnek, az művészetük végét jelenti, mehetnek ők is a többi csepűragó közé a vurstli közönségét szórakoztatni. Tisztelik és kerülik

³⁸ Csáth Géza: *Rejtelmek labirintusában: Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*, Budapest, 1995, 14.

³⁹ Jókai: i.m. 31.

⁴⁰ U.o, 31.

egymást, mindig a világ különböző pontjain turnézna, nem támasztanak egymásnak konkurenciát.

A pénz azonban mégis szembefordítja őket egymással és tönkreteszi művészetüket.

Pedig Magnéta, a modern világ illúzióvesztett realistája, immunis a pénz csábításával szemben. Nem hisz a szerelem tartós voltában sem. Csak az érdeken bíz: olyan párt választana magának, aki maga is szemfényvesztő, mert úgy véli, ha kölcsönösen elárulnák egymásnak művészetük titkát, az örökre egymáshoz bilincselné őket. Fedor, az íratlan szabályt megszegő, s most furcsa módon ugyanabban a városban felbukkanó Borodinszky-fivérek egyike, éppen ezt nyújtja neki: szerelmük zálogául kölcsönösen elárulják egymásnak titkukat. S ezzel Magnéta mégiscsak a pénz kiszolgáltatottjává válik, mert Fedort a lány kegyeire pályázó dúsgazdag orosz, Propokin úr pénzeli, akinek ily módon kerül a kezébe Magnéta titka, a zsarolás eszköze.

Magnétát azonban nem lehet megzsarolni; ellenáll, bár tudja, hogy ez művészetének a végét jelenti. De végét jelenti a Borodinszky-fivérek produkciójának is, amelynek titkát a bosszúálló Magnéta leplezi le a város egyik sokak által olvasott lapjának hasábjain. A másik Borodinszky-fivér pedig, értesülve Fedor árulásáról, a produkció során most valóban levágja Fedor fejét.

Becsületüket ő is, Magnéta is megmentik, de művészetüket képtelenek megmenteni.

A regény a művészet haláláról szólna tehát?

Ez talán túlzás.

Csáth Géza azzal zárta a cirkuszmulatságról szóló írását, hogy a modern embert izmai összjátékának elvesztéséért kárpótolja agyának kifinomult működése, melyben nem hatszáz, de százezer elem kombinálódik:

„Az izmoké a múltunk, jelenünk és jövőnk pedig ezé a csodálatos szervvé: az agyvelőé!”⁴¹

A fiatal Csáth-tal szemben az idős Jókai nem hitt a csodákban. Az emberi agy csodájában sem: a *Magnéta* azon regényeinek sorába tartozik, amelyekben a modern kor érzékeny művészenek, a tárcarovat mutatványosának – esetenként bölcs ironia által élhetővé tett, itt a rémdrámák véres megoldásához vezető – pesszimizmusa nyer kifejezést.

⁴¹ Csáth: i.m. 14.